

ШАРҚШУНОСЛИК

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ
ШАРҚШУНОСЛИК ИНСТИТУТИНИНГ
ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

1
2011

ШАРҚШУНОСЛИК 2011/1

Тошкент давлат шарқшунослик институтининг илмий журнали

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI OLIY VA
UTRA MAHSUS TAYYIM VAZIRLIGI
TO'SHENT DAVLAT SHARQSHUNOSLIK
INSTITUTI NASHRI

ШАРҚШУНОСЛИК
1992 йилдан чиқа бошлаган

Журнал Ўзбекистон Республикаси
Тошкент шаҳар матбуот ва ахборот
бошқармаси рўйхатидан кайта ўтган
(№ 02-0053, 16.01.2007 й.)

Бош муҳаррир:

А.МАННОНОВ

Таҳрир хайъати:

Б.АБДУҲАЛИМОВ

Р.АБДУЛЛАЕВ

С.ҲАСАНОВ

Н.ТҲУХЛИЕВ

Т.МУХТОРОВ

А.ҚУРОНБЕКОВ

О.ШОМАТОВ

Р.ХОЖДАЕВА

М.ИСҲОҚОВ

А.ИБРОҲИМОВ

Д.ПУЛАТОВА

У.ИДИРОВ

Қ.СОДИҚОВ

(масъул қотиб)

Г.РИХСИЕВА

(бош муҳаррир ўринбосари)

Журнал докторлик ва номзодлик
диссертациялари юзасидан илмий
мақолалар чоп этилиши лозим
булган илмий наслар рўйхатига
Ўзбекистон Республикаси Олий
Аттестация Комиссияси
томонидан киритилган.

Муаллиф фойди таҳририят нуқтаи
назаридан фарқлангани мумкин.

МУНДАРИЖА

ТИЛШУНОСЛИК

<i>Қуроибеков А.</i> Форс тилидаги фонетик ўзгаришлар сабаби	3
<i>Носирова М.</i> "Иқлид" – гулкосуға тугилган сирлар очкичи	9
<i>Ҳамидов Х.</i> Турк тилида атоқли отлар иштирокида юзага келган мақол ва иборалар	13
<i>Шазаманов Ш.</i> Хитойча кеңза шеvasининг айрим масалалари	19
<i>Аринова З.</i> Араб адабий тилида аниқлик категорияси	24
<i>Разакова М.</i> Турк тилидаги ҳиссий муносабатни билдирувчи кириш сўзлар семантикаси	30
<i>Йсомиддинов А.</i> Ибн Ақийлнинг Ибн Моликнинг "Алфиййа" асарига ёзган шарҳи	35
<i>Муллаасодиқова Н.</i> Балоғат илмида ийжознинг қўлланилиши	38
<i>Қосимова С.</i> Ҳамидууддин Даририй "Муқаддима" асари нуسخаларининг матний таҳлили	43
<i>Сағдуллаева Д.</i> Араб тили морфологиясида "харфлар"нинг сўз туркуми сифатида қўлланиши	49
<i>Ҳасанова М.</i> Реалияларни таснифлаш принципи	52
<i>Раджабова М.</i> Муаннас жинсининг морфологик ва семантик белгилари	58

АДАБИЁТШУНОСЛИК

<i>Вели Савап Йелок.</i> Тарик Бутро хикояларида инсон руҳияти	64
<i>Кенжаева П.</i> Ўрхон Камол ижодига ҳос хусусиятлар	68
<i>Абдуллаева Ш.</i> Шарқ мумтоз шеърини ва Эркин Воҳидовнинг аруздаги маҳорати	71
<i>Темибоева З.</i> "Бобурнома"нинг инглизча таржималарида мақолларнинг берилиши	77

ТАРИХ ВА ДИНШУНОСЛИК

<i>Тураева С.</i> XIX асрдаги Хива хонлиги шаҳарлари истанбуллик сайёҳ талқинида	79
<i>Шакирова З.</i> Илк ислом даврида Мадина шаҳар – давлати чегараларини ҳимоя қилишга қаратилган ҳаракатлар	84
<i>Рўзиқлов А.</i> Газнавийларнинг ички ва ташқи сиёсатида турли диний оқимларга қарши кураш	88

Зайда ТИШАБОЕВА

“Бобурнома”нинг инглизча таржималарида мақолларнинг берилиши

Хорижий давлатлар билан маданий муносабатлар ривожланиб бораётган бир вақтда таржима масалаларини илмий асосда тадқиқ қилиш, таржималар қиймати, савиясини таъминловчи омилларни белгилаш муҳим аҳамият касб этади¹.

Мумтоз асарлар таржимасида давр руҳи, асарда адабий тил билан боғлиқ масалаларнинг ақс эттирилиши муҳим муаммолардандир.

Муайян бир халқ ўтмишида яратилган ёзма обидани ўзга халқ тилида қайта тиклашнинг ўзига хос мураккаб томонлари мавжуд. Таржимон иш жараёнида таржима услуби жиҳатидан келиб чиқиб ҳамда ўз она тили захирасидан фойдаланиб, тарихий-архаик лексикани қўлаш орқали тарихий, миллий руҳни тасвирлаб беради.

Таржима қилинаётган асар қахрамонларининг тили (миллати) ўзига хослиги, уларнинг фикр-ғоялари, дунёқараши, дини, ҳаёт тарзи ўзгачалиги билан бошқа миллат аъзоларидан ажралиб туради. Асарнинг муаллифи эса шу миллат вакиллари билан бири ҳисобланади.

Асар муаллифи томонидан ифодаланган мақол ва маталлар, образли фразеологик бирликлар, топшмоқлар, тарбиявий эртак ва ҳикоялар ҳам ўзига хос бўлади. Шундай бўлиши билан бирга, шу каби мақолларнинг эквивалент тарзида учрайдиган вариантлари чет тилида ҳам мавжуд бўлади.

Европа халқлари томонидан кўп мартаба ўрганилган ва таржима тарихини бошдан кечирган асар “Бобурнома” шарқшунос, таржимашунос олимлар Жон Лейден-Вильям Эрскин томонидан 1826 йилда инглиз тилига биринчи бор таржима қилинди.

1921 йилда таржимашунос ва шарқшунос олима Анетта Сусанна Беверидж олим “Бобурнома”нинг иккинчи бор инглизча таржимасини амалга оширди. Бу олимлардан ташқари, Ф.Г. Талбот, С.Л. Пул, М.Элфинстон, Ҳ.Лэмб жаноблари ҳам “Бобурнома”нинг инглизчага таржима қилишда қобилиятларини ишга солиб, имкон қадар асар таржималарини амалга оширганлар.

Энг сўнгги таржимон Хилер Текстон “Бобурнома”нинг даврма-давр қилинган таржималарини синчиклаб ўрганиб, ҳозирги инглиз тилига таржима қилишга жиддий тайёргарлик кўрди. У “Бобурнома”ни замонавий инглиз тилига таржима қилиб, 1996 йилда нашр эттирди.

Мана шундай ўзига хос услубда яратилган “Бобурнома”да кўплаб халқ мақоллари ўз аксини топган. “Бобурнома”да шундай мақол ифодаланади: “Қопудагини қопмаса, қаригунча қайгурур”. Аслида бу мақол мазмунини англаб олиш бир оз мушкул. Агарда аслиятга мурожаат қилинса, Бобурнинг ён-атрофидаги бекларидан

Автор сопоставительно изучает варианты переводов пословицы в «Бобурнома» английских переводчиков Жон Лейден-Вильям Эрскина 1826, Анетта Сусанна Беверидж 1921, Хилер Текстона 1996 г.

The author is investigating the translation problems of proverbs given in the book "Boburnoma" in English translations done by John Leyden-William Erskine 1826, Anette Susannah Beveridge 1921, Wheeler Thackston 1996.

¹ Назаров П.Ж. Бакалавр тайёрлашнинг қўйи босқичида немис тилини коммуникатив методика асосида ўқитишда мақоллардан фойдаланиш номтадқиқ диссертацияси автореферати. – Тошкент, 2002.

² Бобурнома. Захириддин Муҳаммад Бобур. – Т.: Шарқ, НМАК, 2002.

бири – Вайс Доғарийнинг маслаҳати билан душман ортидан бормаганлиги ва бу ҳолатнинг оқибати келгусида Андижонни ташлаб чиқишгача сабаб бўлганини назарда тутган. Ушбу мақолни у ўзининг хатосига кўра айтилганини кўзда тутди.

“Қотудагини қопмаса, қаригунча қайғурур” мақолини инглизча, Жон Лейден-Вилям Эрскин (1826), Анетта Сусанна Бевериж (1921), Хилер Текстон (1996) вариантларида кўриб чиқамиз.

Лейден-Эрскинда: – (Turkish) *He that does not seize what comes into his grasp, Must indulge his regret even to old age, and repine*¹. Аввало бизга керакли бўлган лексик бирликлар мазмунини батафсил ўрганамиз: “seize” – босиб олмоқ, эгалламоқ; “grasp” – 1. ушдани, чапгаллаш, 2. ушламоқ, тутмоқ, 3. тутиб олмоқ. Мақолнинг давомидаги гапда бизга керакли бўлган лексик бирлик маъноси: “indulge” – кўнгличанлик қилмоқ, бўш қўймоқ; “regret” – афсус; “repine” – нолимоқ, зорланмоқ, шикоят қилмоқ, тартибсизликдан нолимоқ мазмунида келтирилади. Демак, мақолнинг яхлит таржимаси: “Кимки кўлидагини ушлаб қололмаса, қаригунча кўнгличанлигидан афсусланиб ва зорланиб юради”.

Анетта Сусанна Бевериж ўзининг таржимасида ҳар бир мақол ёки маталнинг туркий ва форсий вариантларини ҳам бериб боради: (Turkish) “*Who does not snatch at a chance, will worry himself about it till old age*” (Persian couplet), *Work must be snatched at betimes. Vain is the slacker’s mistimed work*².

Бу ерда ҳам биз керакли бўлган лексик бирликлар мазмунини кўриб чиқамиз: “snatch” – ушламоқ, тутмоқ, ёпишмоқ, илмоқ мазмунида; “betimes” – ўз вақтида, тез; “slack” – суст, ланж, жуда ҳориган, чарчаган, ҳолдан тойган, дармонсизланган; “slack” дан от ясалган, бу ерда шунда “slacker” сусткаш одам мазмунида келади. Қолган “mistimed work” – қолдирилган иш мазмунида келган. Шунда тўлиқ таржима: “Имкони келганда тутиб қолмаслик, қаригунча ўзини ташвишга солиб юради”. Шу билан бирга Анетта Сусанна Беверижнинг иккинчи варианты, форсий тилдаги таржимаси: (Persian couplet), *Work must be snatched at betimes. Vain is the slacker’s mistimed work*. Форсий тилдаги “vain” – беҳуда, фойдасиз, асоссиз, қуруқ маънолари мавжуд. Шунга кўра, форсий вариантнинг таржимаси: *Иш ўз вақтида баъжарилмиш шарт. Қолдирилган иш сусткаш одамнинг беҳуда пушаймонидир*.

Сўнгги таржима Хилер Текстонда: “*A proverb says, “If you don’t seize what is at hand you will rue it until old age*”³. Бу ерда ҳам биринчи бор бизга нотаниш лексик бирликларнинг мазмунини аниқлаб оламиз: “rue” – раҳми келиш, ачиши, шафқат. Мақол таржимаси: *Мақол борки, “Кўлингдагини тутиб қололмасанг, қаригунча ачишиб юрасан”*.

Мақолнинг уч таржима вариантларини кўриб чиқиб, шундай хулосага келамизки, ҳозирда архаик лексика ҳисобланган, лекин мазмуни шу бугунги кунда ҳам долзарб Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг “Қотудагини қопмаса, қаригунча қайғурур” мақоли инглизча маъно товланишлари, мазмунидан мутаносиблиги билан фарқлидир. Мақолнинг таржимаси мазмун ва маъно жиҳатдан Анетта Сусанна Беверижда кучайтири-

¹ Leyden J., Erskine W. *Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Emperor of Hindustan*. London-1826.

² Beveridge A.S. *Babur-nama (in Memoirs of Babur) Translated from the original Turki text of Zahiruddin Muhammad Babur Padshah Ghazi*. –London, 1921.

³ Hackston W. *The Baburnama. Memoirs of Babur, prince and emperor*. The modern library New York, 2002.

лади, Лейден Эркинда маъно кенгайтирилади, Текстонда эса торайтирилади. Бобурнинг кенг камровли мақол ифодаси ўқувчини чуқур мулоҳаза сари етаклайди. Бу ерда муаллифнинг ҳаётий тажрибаси ва ҳайрати ҳам аке эттирилган. Биз мақоллар таржималарида Анетта Сусанна Беверижнинг вариантнинг аслиятга яқинлиги билан ва мазмунан ҳам Бобур кўзда тутган маънони беришини таъкидлаймиз.

“Бобурнома”нинг таржима тарихини ўрганар эканмиз, мақол таржималарини кизикарли ва баъзи мақол таржималари аслиятга тўғри келмаган жиҳатларини ҳам кўрамиз. Бу вариант ўқувчини синчиклаб ўрганишга, турли нуктаи назардан таржимага ёндошишга ундайди.

“Бобурнома”да ифодаланган яна бошқа бир мақол бор: “*Тоғлари элларига муносиб тушубтур, нечукким, “тенг бўлмагунча, тўш бўлмас” дебтурлар*”. Аввало, Бобур ифодалаган бизга нотаниш лексик бирликни яна аниқлаб олишимиз керак: “*тўш*” – 1. *қўжрак, ҳайвоннинг қўжрак сўйти*, 2. *дўст*. Шунда, бизга мақол маънавий, ижтимоий-сиёсий келиб чиқиш нуктаи назардан тенг бўлган ва шундай тенг бўлмаслик бир-бири билан дўст бўлолмасликни назарда тутди.

“Бобурнома”даги “*тенг бўлмагунча, тўш бўлмас*”ни уч таржимада кўриб чиқамиз. Лейден-Эркинда: “*At the same time, the mountains are worthy of the men; as the proverb says, “A narrow place is large to the narrow-minded”*”. Мазмуни, “*Ақли тор кишилар учун тор жой камтадир*”.

Анетта Сусанна Беверижда: “*A narrow place is large to the narrow-minded*”². Мазмуни юқоридаги таржима варианты билан ўхшаш.

Ҳилер Текстонда: “*They are worthy of their inhabitants, as the proverb says, “There is no noon without dawn.”*”³. Ҳилер Текстон мақолларнинг кофиядош кўринишда учрашига эътибор қаратган. У мақолнинг инглизчасини ҳам кофиядошлик усулида таржима қилишга уринган, лекин мақол мазмуни бузилган. У аслиятдаги “*тўш*” лексик бирлигини ўзбекча “*туш*”га ўгирган. Аслида мақолдаги сўз, “*Туш*” – *дўст* маъносига, “*туш*” эса – *тушдан кейин, пешин*–инглизча “*noon*”, *afternoon*” маъноларини назарда тутган. Энг қисқалик ва чиройли кофияга эътибор берган таржимон, Ҳилер Текстон мақол мазмунининг бузилишига олиб келган. Аслида, “*тенг бўлмагунча, тўш бўлмас*” мақолини биз инглиз тилида: “*No equals, never take friends*” деб таржима қилган бўлардик.

Хулоса сифатида шунни айтиш лозимки, мақол таржималари мушкул вазифа, шу билан бирга аслиятдан узоқлашмаслик, унинг таржимасини чет тилда яхлит бера олиш таржимондан жуда катта масъулият талаб этади. Тарихий илмий асар бўлмиш “Бобурнома”да ифодаланган фалсафий мазмундаги хикमतлар ва мақоллар чет тили, инглиз тилига яхлит таржима қилиш унданда муҳим аҳамият касб этади.

¹ Leyden J., Erskine W. Memoirs of Zehir-Ed-Din Muhammed Baber: Emperor of Hindustan. –London, 1826.

² Beveridge A.S. Babur-nama (in Memoirs of Babur) Translated from the original Turki text of Zahiru'ddin Muhammad Babur Padshah Ghazi. –London, 1921.

³ Thackston W. The Baburnama. Memoirs of Babur, prince and emperor. The modern library New York, 2002.